

MARICA RAJKOVIĆ¹

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

HEGELOVO RAZUMEVANJE PSIHOLOGIJE

Sažetak: Cilj teksta je da se prikažu ključne karakteristike i specifičnosti Hegelovog razumevanja psihologije. Osnovna tema i polazište celokupnog istraživanja jeste Hegelov koncept prema kojem psihologija ne bi trebalo da bude *znanost o duši*, kako se kroz svoju istoriju konstituisala, nego *znanost o duhu*. To polazište ujedno znači i potpuno preokretanje smisla i ciljeva psihologije, koja bi umesto duševno-emocionalnom stranom trebalo da se bavi duhovnim fenomenima i duhovnim ustrojstvom svesti. Na taj način psihološki procesi i metodologija njihovog ispitivanja dobijaju potpuno drugačiju osnovu i strukturu, koja je mogla u potpunosti da izmeni kurs istorijskog razvoja psihologije kao samostalne discipline. Ideju da je psihologija znanost koja je zasnovana na pogrešnim osnovama i da njen autentični predmet treba da bude drugačiji treba razumeti ne toliko kao nepopravljivu grešku, koliko kao mogućnost koju filozofija i psihologija još uvek nisu izgubile.

Ključne reči: duh, duša, Hegel, psihologija, svest

Hegelova tematizacija psihologije predstavlja relativno zanemaren deo njegovor sistema, budući da pažnju interpretatora uglavnom više privlače sfere objektivnog i apsolutnog duha. Neki od razloga za takvu zanemarenost vezani su za kompleksnost Hegelovog pojma duha i za činjenicu da je on tokom celog života tematizovao najrazličitije momente razvoja duha kroz samoaktualizaciju u misaono-povesnu konkretnost. Ono što nije toliko poznat podatak jeste da je Hegel imao nameru i ambiciju da napiše posebnu tematizaciju psihologije koja bi u proširenoj formi i detaljnije razmatrala ono što je u *Enciklopediji* tek postavljeno kao temelj: on, naime 1811. u jednom od

¹ E-mail adresa autorke: marica.rajkovic@ff.uns.ac.rs

svojih pisama² najavljuje da želi da napiše posebno delo koje bi se bavilo psihologijom. Njegova definicija (filozofske) psihologije kao znanstvenog istraživanja duha označava upravo ono za šta je smatrao da nedostaje u spektru filozofskih znanosti tog vremena.

Hegel određuje psihologiju na drugačiji način od njenih tradicionalnih određenja, ne prihvatajući stanovište prema kojem ona treba da se bavi *dušom*. Duša, prema njegovom. mišljenju, predstavlja predmet potpuno druge filozofske discipline – antropologije, dok bi psihologija trebalo da se bavi pojmom *duha*. Na taj način se zapravo antropologija bavi onim što se pripisivalo psihologiji: dušom, i to kroz njeno ospoljenje u neposrednosti i kroz mehanizme (samo)osećaja. Duša je neraskidivo vezana za prirodnu stranu čoveka, pa svaka nauka koja se bavi njom ostaje takođe vezana za ispitivanje nečega što u svojoj osnovi nije duhovno. Psihologija, prema Hegelovom mišljenju, ima sasvim drugačiji zadatak, zbog kojeg ne može ostati vezana za prirodno-osećajni deo čovekove svesti i ponašanja, jer time ne ostvaruje vlastite mogućnosti: da objasni čoveka kao *duhovni* fenomen. To, naravno znači i preokretanje dotadašnjeg razumevanja antropologije, koja, za razliku od tradicionalne prakse da se posmatra kao nauka o čoveku, sada ima zadatak da ispita pojam duše u svim njenim momentima i ospoljenjima. Kako je duša tek prvi momenat subjektivnog duha, tako se njegovi dalji (i viši) momenti prepuštaju drugim znanostima: fenomenologiji i psihologiji.

Perović ističe da je problem zasnivanja jedinstva uma i slobode centralni problem filozofije nemačkog idealizma³, koji Hegel rešava idejom samorazvijanja njihovog jedinstvenog duhovnog osnova u vremenito-povesnom procesu. Apsolut se u takvoj strukturi razume kao duh koji samog sebe transparira kao *logos*, *natura* i *Geist*⁴ (duh u eminentno ljudskom smislu), čime čovek zapravo predstavlja jedinstvo

² Hegel, G. W. F., "Letter to Niethammer", br. 196, October 10, 1811., u: Briefe I, (*Briefe I–III*) *Briefe von und an Hegel*, edited by Johannes Hoffmeister, Meiner, Hamburg, 1952–1954.

³ Perović, M. A., *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad, 2013., str. 100.

⁴ Loc. cit.

duševnog, svesnog i duhovnog. U temporalno-povesnom smislu on se očituje kao subjektivni, objektivni i apsolutni duh: razvoj čoveka „kao subjektivnog duha odvija se u antropološkim momentima ‘prirodna duša’, ‘duša koja osjeća’ i ‘zbiljska duša’⁵), u fenomenološkim momentima (svijest, samosvijest i um), te napokon u psihološkim momentima (teorijski, praktički i slobodni duh)⁶“. O psihologiji kao nauci o duhu najčešće se govori u kontekstu njegove *Enciklopedije filozofskih znanosti*, ali potrebno je naglasiti da Hegel o tome piše i u *Fenomenologiji duha*, takođe određujući psihologiju kao *znanost o duhu*.

U delu *Fenomenologije duha* koji se bavi apsolutnim subjektom, Hegel u poglavlju „Posmatranje samosvesti u njenoj čistoti i njenoj vezi sa spoljašnjom stvarnošću“ ispituje: 1) zakone mišljenja, 2) psihološke zakone i 3) zakon individualiteta: „*Psihologija* sadrži mnoštvo zakona, po kojima se duh prema raznim vrstama svoje stvarnosti, kao jednog nađenog drugobivstva različito ponaša“⁷, delom da bi te različite vrste stvarnosti primio u sebe i da bi se uskladio sa nađenim navikama, običajima i načinom mišljenja u kojima on za sebe kao stvarnost i jeste predmet, a delom da bi znao da je u odnosu na njih *samostalan*. Budući da posmatračka psihologija izražava svoja opažanja o opštim vrstama koje se njoj pokazuju nalazi „raznolike moći, sklonosti i strasti, i pošto se ne može ugušiti sećanje na jedinstvo samosvesti pri nabranjanju te kolekcije, to ona mora da dospe bar do čuđenja o tome što se u duhu mogu nalaziti zajedno, kao u nekoj vreći, tako raznolike i tako heterogene stvari“⁸, koje su jedna za drugu slučajne, naročito i zbog toga što se stvari ne pokazuju kao mrtve, mirujuće stvari, već kao nemirna kretanja. Zbog čega je ovo važno? Pre svega zbog toga što razumevanje psihologije kao znanosti o duhu nikako ne znači gubitak dinamike ili

⁵ Hegel razlikuje tri razvojna momenta duše – prirodnu dušu, osetljivu dušu (negde prevedeno kao: dušu koja oseća – die fühlende Seele) i zbiljsku dušu. Dok prirodna duša barata osetima, osetljiva duša predstavlja subjektivitet oseta. – više u: Perović, M. A., *Filozofija morala*.

⁶ Loc. cit.

⁷ Hegel, G. V. F., *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1986., str. 181.

⁸ Ibid., str. 182.

raznolikosti njenih predmeta, naprotiv – upravo će se u duhu pokazati i raznolikost i promena koja se neminovno i nezaustavljivo događa.

Kada je reč o razumevanju onog dinamičnog u duhu i određenja samosvesti, potrebno je ukazati na jednu kritiku koju Hegel iznosi na račun Fihteovog određenja samosvesti. Naime, prema Hegelovom stanovištu o Fihteovom učenju o načinima saznanja, temeljna teškoća se ne krije u tome što je Fihte previše idealista, već naprotiv: što je premalo idealista⁹! Fihteova greška, smatra Hegel, jeste i u tome što *ne brani* dovoljno dosledno stanovište apsolutne samosvesti – čistog Ja – od stanovišta empirijske samosvesti – subjektivnog Ja. Na koji način bi se ta odbrana mogla sprovesti? Nije, naime, reč o tome da se empirijska samosvest mora ukinuti ili izbeći, već o tome da se preispita ključni način na koji empirijska svest dokučuje svest¹⁰. Možemo se podsetiti da i Platon na sličan način tretira „niže“, odnosno čulne delove duše: ne kao nešto što treba ukloniti, nego kao nešto čemu ne treba da se dopusti da „preuzme uzde“, tj. da odlučuje o čovekovim postupcima. Hegel smatra da ljudski lik nije samo telesnost u kojoj se ispoljava duša, već predstavlja i ispoljavanje duha, samostalnog, svesnog i samosvesnog bića¹¹, sa svim osećanjima, predstavama i ciljevima. Hegelov sistem subjektivnog duha razmatra kompleksan proces kojim duh prvo proizlazi iz prirode i određuje se kao duša, zatim prevladava svaku suprotnost između sebe i svog datog objekta kao (samo)svest i konačno: shvata

⁹ Perović, M. A., *Početak u filozofiji*, str. 76. O Hegelovoj kritici Fihteovog stanovišta više u: Zantwijk, T., „Weg des Bildungsbegriffs von Fichte zu Hegel“, Jürgen Stolzenberg und Lars-Thade Ulrichs, *Bildung als Kunst*, u: Fichte, Schiller, Humboldt, Nietzsche, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/New York, 2010., str. 70.

¹⁰ Perović, M. A., *Početak u filozofiji*, str. 76.

¹¹ Hegel, G. V. F., *Estetika*, III tom, str. 113. U *Estetici* je takođe navedeno da je jedino „spoljašnjost čoveka u stanju da na čulan način očito pokaže duhovnost“ – Hegel, G. V. F., *Estetika*, II tom, str. 139.

identitet vlastitog pojma i svoje *aktualnosti kao racionalne inteligencije*¹².

HEGELOVO RAZUMEVANJE PSIHOLOGIJE

Nezaobilazan problem u svakom delu Hegelove filozofije tiče se odnosa između duhovnog i prirodnog: pojam duha¹³ kao pravog totaliteta po sebi znači samo razdvajanje na objektivnost i na subjekat u sebi, kako bi na osnovu te suprotnosti došao iz prirode sebi, a zatim kao njen pobednik i gospodar bio „slobodan i dobre volje prema njoj“¹⁴, ističe Hegel i dodaje da je osnovni momenat u suštini sâmog duha istovremeno i glavni momenat u predstavi koju on proizvodi o sâmom sebi. U tom kontekstu se onda pojavljuje i razlika između duha i duše: za razliku od duše, koju ispunjava neki pojedinačni¹⁵ lep predmet, duh je delatan i nemiran, pa se pokazuje kao lutanje kroz radost, bol, nemir i pokret¹⁶.

U trećem delu *Enciklopedije filozofskih znanosti* Hegel određuje subjektivni duh kao duh:

„A. *po sebi* ili neposredan tako je on *duša* ili *prirodni duh* – predmet *antropologije*;

¹² *Hegel's Philosophical Psychology*, ed. by Herrmann-Sinai, S., Ziglioli, L., Routledge, New York, 2016., XIII.

¹³ Pored filozofske istorije pojma duha, koja često nosi dijametralno suprotna značenja – čak i unutar jedne epohe kao što je nemački idealizam, treba napomenuti i filozofsku pred-istoriju pojma duha. Ona započinje stoičkim pojmom *pneuma*, na koji se nadovezuje starozavetni hebrejski pojam *ruah*, a uz njega i pojmovi *animus*, *spiritus* i *mens*, u neoplatoničkoj i hrišćanskoj sholastičkoj tradiciji, a pripada i traciji novovekovne filozofije, kao i Hegelovim nemačkim idealističkim prethodnicima. – Perović, M. A., *Istorija filozofije*, str. 215.

¹⁴ Hegel, G. V. F., *Estetika*, II tom, str. 169.

¹⁵ *Ibid.*, str. 116-117.

¹⁶ Više u: Rajković, M., *Problem estetike u filozofiji nemačkog idealizma*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2021.

B. *za sebe* ili *posredovan*, još kao identična refleksija u sebe i u drugo, duh u *odnosu* ili oposebljavanju, *svijest – predmet fenomenologije duha*;

C. *duh koji sebe određuje u sebi*, kao *subjekt za sebe – predmet psihologije*.¹⁷.

Budući da duh sebe određuje kao istinu duše i svesti (prethodnih momenata) – onog jednostavnog neposrednog totaliteta i onog znanja koje je znanje supstancijalnog (ni subjektivnog ni objektivnog) totaliteta, „duh počinje samo od svog vlastitog bitka“¹⁸ i odnosi se samo prema svojim vlastitim određenjima. Duša je konačna ukoliko je određena neposredno ili od prirode, svest ukoliko ima neki predmet, a duh ukoliko ima neku određenost u svom znanju, smatra Hegel, ali dodaje da takozvane moći duha u svojoj različitosti treba posmatrati samo kao stupnjeve (tog) oslobađanja – odnosno ukidanja forme neposrednosti ili subjektiviteta „da sebe postigne i shvati, da sebe oslobodi u sebe samoga“¹⁹. Problem sa tradicionalnim određenjima psihologije leži u tome što je za predmet uzimala upravo dušu, neraskidivo vezanu za prirodnu neposrednost, čime je zapravo celokupni čovekov psihički sklop tretirala kao nešto sa prirodnom osnovom, umesto da uvidi da je osnova psihičkih procesa – duhovna.

Hegel je konačno definisao prirodu i metodologiju psihologije kao specifično filozofske discipline tokom svog vremena u Nirnbergu 1808–1816, u vreme dok je radio i na *Nauci logike*. To svakako nije slučajnost²⁰, budući da logika kao znanost o čistom mišljenju postavlja temelj upravo konceptu duha i znanosti o njemu.

Psihologiju Hegel definiše kao znanost koja razmatra moći ili opšte načine delatnosti duha kao takvoga: *zrenje, predočavanje, sećanje*,

¹⁷ Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987., § 387.

¹⁸ Ibid., § 440.

¹⁹ Ibid., § 442.

²⁰ *Hegel's Philosophical Psychology*, ed. by Herrmann-Sinai, S., Ziglioli, L., Routledge, New York, 2016., XII.

*žudnje*²¹, itd. Treba, međutim, imati u vidu da se taj proces odvija delom bez sadržaja (koji se prema pojavi nalazi u odnosu empirijskog predočavanja, kao i u mišljenju, žudnji i volji), delom bez forme – „da u duši bude kao prirodno određenje, a u samoj svijesti kao njen predmet koji opstoji za sebe. No, to, nije hotimična apstrakcija; sam je duh to da je uzvišen nad prirodu i prirodni određenost kao nad zapletenost s nekim vanjskim predmetom, tj. nad ono materijalno uopće, kakvim se pokazao njegov pojam²²“. To zapravo znači da je zadatak da duh realizuje pojam svoje slobode, tj. da ukine samo formu neposrednosti kojom njegovo delovanje opet započinje: njegovi oseti predstavljaju *sadržaj* koji se uzdiže do *zorova* – njegovi zorovi do *predstava* – njegove predstave do *misli*, itd. Upravo se prema istom principu duh realizuje i postaje samosvestan i u drugim sferama, ne samo u svom subjektivnom području: npr. u sferi apsolutnog duha, za koju Hegel smatra da ima samo jedan sadržaj – istinu – *put* samorefleksije duha kroz posmatranje vlastite konkretizacije takođe ide od čulne pojave, preko predstave, do mišljenja.

Kada je reč o trijadi duša-svest-duh, treba naglasiti da je duša konačna ako je određena neposredno ili prirodno; svest je konačna ukoliko ima neki predmet; a duh je konačan ne ako ima neki predmet, već ukoliko ima neku određenost u svom znanju. Duh je, prema tome, konačan „svojom neposrednošću i, što je isto, time što je on subjektivan ili kao pojam. Indiferentno je što se određuje kao njegov pojam, a što kao njegov realitet. Ako se upravo beskonačno objektivni *um* postavi kao njegov *pojam*, onda je realitet *znanje* ili *inteligencija*; ili ako se znanje uzme kao pojam, onda je njegov realitet ovaj *um*, a realiziranje znanja to da čovjek sebi prisvoji taj *um*“²³. Pomenuti procesi za Hegela (p)ostaju segmentima psihologije, s tim što naglasak ostaje na činjenici da on za predmet te znanosti ne postavlja dušu, već duh, ali je u ovom kontekstu takođe neophodno i obrazložiti *zbog čega* je to tako.

²¹ Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987., § 440.

²² Loc. cit.

²³ Ibid., § 441.

Psihologija vodi poreklo iz gr. termina ψυχή – *psyche*, koji ima niz značenja: od života, preko duše, duha, daha, pa sve do svesti²⁴, što znači da Hegel nije nametnuo nikakav neosnovani predlog time što je psihologiju vezao za jedno od prvih značenja termina iz kojeg je potekla. Naprotiv, pre bi se moglo naglasiti da se Hegel vraća izvornom značenju onoga što bi psihologija trebalo da bude, čime suštinski ne odbacuje ni procese koji su u tradiciji koja prethodi Hegelu vezivani za njeno područje: inteligenciju, sećanja, opažanje, emocije, itd., ali ih posmatra kao duhovne, a ne duševne procese, čime zapravo ukazuje na daleko snažniju kontrolu koju čovek ima nad njima. Ukoliko ih tretiramo kao nešto duševno – a jedno od ključnih određenja duševnosti je njena razlika od racionalnog – psihologija će se baviti saniranjem posledica nečega na čije nastajanje čovek ne može značajnije da utiče. Ukoliko ih posmatramo kao duhovne procese, ne samo što će opseg psihologije biti drugačiji, nego će biti moguće istražiti *smisao* najrazličitijih psihičkih procesa, što nije bilo centralnim fokusom nijedne škole u psihologiji. Umesto *smisla* tražio se *uzrok*, čime se psihologija unapred određivala kao nešto što ima posla sa prirodnim, a ne duhovnim. Hegel, naime, ne smatra nepotrebnim istraživanje prirodnih, bioloških, fizioloških i hemijskih uzroka psihičkih procesa – on smatra da to nije područje kojim treba da se bavi *psihologija*!

Duh ima *za nas prirodu* kao svoju *pretpostavku*, objašnjava Hegel, čija je on *istina*, a prema tome – on je njeno *apsolutno prvo*: u toj istini priroda zapravo iščezava, a duh se pokazuje kao ideja koja je došla do svog bitka-za-sebe, pa napredovanje duha predstavlja *razvoj* ukoliko njegova egzistencija *znanje*²⁵ ima u samom sebi određenost po sebi i za sebe. Takvo objašnjenje zapravo govori o onome o čemu je reč u

²⁴ Lidel i Skot navode prvo značenje: life (život), dodajući da postoje i manje potkrepljena rešenja, koja taj termin vezuju za pojam ψύχω 'blow, breathe' (dah); a takođe postoje i tumačenja da psyche znači *spirit* (duh) i da se koristi u kontekstu 'his *spirit* left his body', itd. – Liddell, H. G., Scott, R., *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie, Clarendon Press, Oxford, 1940.

²⁵ Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, § 442.

Hegelovom shvatanju filozofije kao neprijatelja apstrakcije: ukoliko je „znanje opterećeno svojom prvom određenošću, samo tek *apstraktno* ili *formalno*, cilj je duha da *proizvede* objektivno ispunjenje i time ujedno slobodu svog znanja²⁶.

Psihologija, poput logike, pripada onim znanostima koje su u novija vremena izvukle još najmanje koristi iz obrazovanosti duha i dubljeg pojma uma, pa se još uvek nalazi u *nadasve rđavom stanju*²⁷. Hegel ističe da je psihologija – doduše – dobila na važnosti *obratom Kantove filozofije*, time što bi ona u svom empirijskom stanju trebalo da sačinjava *podlogu metafizike* – „znanosti koja se ne sastoji ni u čemu drugome nego da *činjenica* ljudske *svijesti*, i to kao *činjenice* kako su *dane*, empirijski shvati i da ih raščlani“²⁸. U čemu je zapravo problem sa takvim položajem psihologije? U tome što se ona s jedne strane *meša* sa formama stajališta svesti i sa antropologijom, a druge – upravo u tome što se *ništa nije izmenilo za njeno stanje* – nego se dodalo samo to da su se i u pogledu metafizike i filozofije uopšte, kao i u pogledu duha kao takvog, „odrekli *spoznaje nužnosti* onoga što *po sebi* i *za sebe* jest, *pojma* i *istine*“²⁹.

Hegel oštro kritikuje discipline poput frenologije (povezane s Francom Jozefom Galom) ili fiziognomike (kako ju je postavio Johan Kaspar Lavater), smatrajući da one u potpunosti promašuju ne samo smisao, nego i predmet psihologije, budući da ne uspevaju shvatiti bit duha i njegov odnos sa telom. Hegel kritikuje frenologiju i fiziognomiku zasebno, premda je suština te dve kritike istovetna i pokazuje u kojoj meri je svaki pristup koji kao *uzroke* uzima ono što može u najboljem slučaju biti posledica ili *izraz* (spoljašnji izgled) – u potpunosti pogrešan. Prema njegovom mišljenju, frenologija se razvija iz fiziognomike, za koju smatra da može da ima smisla samo kao prikaz da spoljašnje može biti izraz ili znak onog unutrašnjeg, a nikako njegov uzrok. Taj Hegelov stav predstavlja samo jednu varijaciju njegovog još jasnijeg stava da je

²⁶ Loc. cit.

²⁷ Ibid., § 444.

²⁸ Loc. cit.

²⁹ Loc. cit.

duh ono što se izražava, bilo kroz adekvatne ili neadekvatne forme, a spoljašnja pojavnost je jedna od njih, i to jedna od onih koje nisu u stanju da izraze svu kompleksnost, životnost i punoću duha. Upravo će u kontekstu kritike fiziognomike Hegel izneti još jednu od svojih poznatih teza: to „predstavlja opovrgavanje prve pretpostavke jedne takve nauke mnenja, naime da čovekova stvarnost jeste njegovo lice itd. – Naprotiv, pravo biće čoveka jeste njegovo delo“³⁰! U sličnom kontekstu on odbacuje i empirijsku i racionalističku psihologiju svog doba. Empirijska psihologija, prema njegovom mišljenju, razdvaja um u *agregaciju*³¹ različitih i nezavisnih sposobnosti – čime propušta da prizna izvorno jedinstvo uma. Sa druge strane, racionalističku psihologiju Hegel – u saglasnosti sa Kantom – odbacuje kao *apstraktnu metafiziku razuma*³².

Još jednu od svojih čuvenih teza Hegel iskazuje upravo u ovom kontekstu, navodeći da bitna „svrha filozofije duha može biti samo ta da se u spoznaju duha opet uvede pojam, a prema tome da se opet razotkrije smisao onih Aristotelovih knjiga“³³. Aristotelove knjige o kojima je ovde reč su Aristotelove (tri) knjige *O duši*, za koje Hegel tvrdi da su „s njegovim raspravama o njenim posebnim stranama i stanjima, još uvijek najodličnije ili jedino dijelo od spekulativnog interesa o tom predmetu“³⁴. Hegel i vlastitu koncepciju pozicionira na liniji Aristotela, hvaleći njegovo učenje o duši kao možda i jedino delo koje je uspelo da prikaže živu delatnost duha. Hegel smatra da je samo *živa delatnost duha*³⁵, u kojoj je ukorenjen njegov pojam, srž ispravnog filozofskog razumevanja duha. Načini na koji je duh delatan ne smeju se jednostavno

³⁰ Hegel, G. V. F., *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1986., str. 192.

³¹ *Hegel's Philosophical Psychology*, ed. by Herrmann-Sinai, S., Ziglioli, L., Routledge, New York, 2016., XI.

³² Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, §442.

³³ *Ibid.*, §378.

³⁴ *Loc. cit.*

³⁵ *Hegel's Philosophical Psychology*, ed. by Herrmann-Sinai, S., Ziglioli, L., Routledge, New York, 2016., XII.

pretpostaviti, već predstaviti i objasniti unutar psihologije kao znanosti koja se odvija istom onom delatnošću koju istražuje³⁶!

Svakako da tako shvaćena *filozofska znanost* podrazumeva radikalno drugačiji pristup i celokupnom razumevanju psihologije, kao jedne od takvih znanosti. Taj drugačiji pristup se ogleda i u odnosu prema psihologijama koje Hegel zatiče i kojima svedoči, a koje su najčešće *empirijske psihologije*, čemu se onda dodaje i Hegelov stav da predmet psihologije nije ni *duša* (sa svojim potencijalnim bolestima), ni (*samo*)*svest*, već inteligentan, znajući i voljni *um*, koji je sposoban da stekne *pojmovno artikulirano znanje*³⁷ o sebi i svetu oko sebe. Interesantno je što Hegel ne samo da uviđa da je potrebno utemeljiti psihologiju na filozofskim osnovama, nego i to da ne treba dozvoliti suprotno – ono što je primetio kao široko rasprostranjenu praksu: *utemeljenje filozofije na (pogrešno shvaćenim) psihološkim odredbama uma*³⁸. Zadatak znanosti logike je da precizno pokaže da kategorije mišljenja ne zavise ni od kakve datosti, već su konstituisane *ničim drugim do slobodnim samoodređenjem*³⁹: pojam duha konačno i proizlazi iz upravo iz procesa samoodređenja čistog mišljenja, koje se odvaja od prirode i postupno potvrđuje i realizuje sebe kroz samospoznaju. Psihologija kao istinska znanost o duhu predstavlja ključni momenat i kopču između logike i poznijih delova Hegelovog sistema – *Realphilosophie*⁴⁰.

STVARNI DOMETI I MOGUĆNOSTI PSIHOLOGIJE

Ideju da je psihologija znanost koja je bila zasnovana na pogrešnim osnovama i da njen autentični predmet treba da bude drugačiji treba razumeti ne toliko kao nepopravljivu grešku, koliko kao mogućnost koju filozofija i psihologija još uvek nisu izgubile. Ukoliko

³⁶ Loc. cit.

³⁷ Loc. cit.

³⁸ Loc. cit.

³⁹ Ibid., XII-XIII.

⁴⁰ Ibid., XII.

se pokaže da je konstituisana na pogrešnim osnovama, psihologija ima mogućnost da se usmeri na *prave*, ukoliko se ispostave kao opravdane i/ili nužne. Hegel ne samo da to ne smatra nikakvim gubitkom ili štetom po psihologiju, nego naprotiv, njenim prvim pravim i autentičnim zasnovanjem.

Da bi se razumelo na koji način Hegelova kritika ne ugrožava napredak i razvoj bilo koje znanosti, potrebno je ukazati na njegov odnos prema (postojećoj) sociologiji i suštinu kritike koju joj upućuje. Premda postoji delo pod naslovom *Hegel protiv sociologije*, čak ni ono se ne bavi Hegelovim protivljenjem postojanju sociologije kao znanosti. Naprotiv, kao i u slučaju psihologije, reč je o kritici *ovakve* sociologije (koju poznajemo i smatramo za autentičnu). U pomenutom delu reč je o pokušaju da se iznova okrenemo Hegelovom spekulativnom iskustvu i takvom pristupu sociološkim teorijama, ne da bismo se u nekom aistorijskom i nereflektovanom smislu naprosto *vratili Hegelu*⁴¹, već pre svega da bi se prepoznale i razmotrile upravo one misaone i istorijske barijere koje su sprečavale bilo kakav pokušaj preispitivanja Hegelovih stavova.

Osnova Hegelove zamerke kako sociologiji, tako i psihologiji leži u tome što su se one u suštini razvile na neokantovskim osnovama, čime su se zapravo repositionirale na jedan stupanj niži od Kantove filozofije. Za razliku od Kanta, sa kojim se Hegel ne slaže u značajnom delu *izvedbe* njegovog filozofskog sistema, ali koji razume suštinu ovog problema, neokantovci pomenute discipline ne konstituišu kao pojmovne znanosti, već kao nauke. To predstavlja i početak i kraj ključnih problema na koje psihologija i sociologija nailaze – upravo zbog toga što se koncipiraju po uzoru na prirodne i empirijske nauke. Prirodna nauka treba da postoji, ali za razliku od humanističke znanosti, ona nikada neće moći da položi račun ni o vlastitom predmetu, ni o svrsi koju ima. Za razliku od biologije, koja će svakako morati empirijski da analizira materijal koji joj je dat, psihologiji njen predmet nije *dat*, niti treba da bude: ona treba da bude filozofska znanost koja će pristupiti

⁴¹ Rose, G., *Hegel contra sociology*, Athlone Press, London and Atlantic Highlands, 1995., str. 1.

subjektivnom duhu i razumeti njegove principe, čime ni na koji način neće predstavljati prepreku da se ti principi posmatraju i kao *empirijski dat materijal* – ali to posmatranje prema Hegelovom mišljenju neće biti tema *psihologije*. U slučaju Hegelove kritike sociologije, problem je veoma sličan: *učenja Dirkema i Vebera, uprkos međusobnim različitostima, počivaju na istovetnom okviru – neokantovskoj paradigmi!*⁴².

Džilijen Rouz navodi da je ta neokantovska osnova zapravo i izvor i slabih i jakih strana kako Dirkemove, tako i Veberove sociologije. Ona ide i korak dalje u svojim tvrdnjama, ističući da nisu samo ove pozicije zasnovane na neokantovskoj paradigmi – naprotiv, smatra ona, čak i radikalno drugačija učenja, koja su dovodila u pitanje obe ove sociološke škole zapravo ne odmiču od te paradigme. Frankfurtska škola, na primer, kako kroz svoje fenomenološke, tako i kroz svoje marksističke pravce, koliko god pobijala Dirkema i Vebera, takođe *u suštinskom smislu ostaje unutar iste neokantovske paradigme*⁴³! Razlog za takvu tvrdnju ona objašnjava težom da je svaka *naučna sociologija nužno neokantovski fundirana*, te ne može ni biti zasnovana kao filozofska znanost. Štaviše, već se kroz metodologiju i strukturu takvih nauka uviđa da one ni nemaju ambiciju da se pitaju o vlastitom predmetu, kao što bi to činila filozofska znanost, nego odmah izgrađuju jedan naučno-metodološko-analitički horizont u okviru kojeg se u osnovi kreću sličnim putevima kao botanika ili zoologija, sa tom razlikom što je botanici i zoologiji takav pristup adekvatan, dok promišljanju društva i politike, odnosno psihološkog područja *to nije adekvatna forma*.

Problem sa neokantovskom paradigmom je što ona zanemaruje čak i Kantova važna dostignuća u filozofiji, pa *korakom dalje* zapravo odmiče unatrag, zanemarujući značajan segment Kantove kritike empirijskog pristupa. Time dolazimo do paradoksa da neokantovske škole *psihologiziraju* Kanta, pokušavajući da pristupe filozofskim pitanjima – nefilozofskim putem. Rouz smatra da su i neke od izuzetno značajnih filozofskih koncepcija XX veka imale istu nevolju: na primer

⁴² Loc. cit.

⁴³ Ibid., str. 1-2.

– Husserl prvi uvodi fenomenologiju značenja kao preinačenje pitanja validnosti koje je pokrenuto i otvoreno marburškom tradicijom. On pokušava da prevlada empirijsku psihologiju, neokantovsku normativnu logiku i Kantovo transcendentalno ustrojstvo putem intencionalnog značenja, međutim, Rouz smatra da „njegov“ ejdetski, transcendentalni ego *ostaje u okvirima filozofije čiste i solipsističke svesti, dok fenomenološka redukcija pitanje egzistencije (iz)ostavlja u zgradama*⁴⁴.

Da bismo razumeli suštinu Hegelovog otpora prema onome što se konstituisalo pod imenom i pojmom psihologije ne moramo biti čak ni toliko oštri kao Džilijen Rouz: svaka nepojmovna i nereflektovana analiza koja svoj predmet – čoveka – unapred posmatra kao neumno biće će nužno podbaciti u pokušaju da razume čak i njegove neumne i bezumne postupke. Podbaciće, jer ih vidi kao osnovu i *uzrok* čovekovog delanja i delovanja u najširem smislu, ne uviđajući da je njihov uzrok vezan upravo za njegovu duhovnu osnovu i odnos koji njegova prirodna sfera ima prema njoj, te da one mogu biti samo *posledica* ili izraz, a nikako osnova od koje treba poći.

Kao što je ranije naglašeno – Hegelovo shvatanje psihologije spada u najzapostavljenije segmente njegovog sistema: dok se fokus sekundarne literature i interpretacija usmerava pre svega na *Fenomenologiju duha*, poglavlje „Filozofija subjektivnog duha“ njegove *Enciklopedije*, gde Hegel nudi *svoju pravu filozofiju uma*⁴⁵, retko kada je tematizovano. Da bi se shvatilo na šta se smeru kroz reči *prava filozofija uma* potrebno je razumeti da Hegel um ne posmatra kao epistemološku osnovu kojom se određuje istina ili znanje i koja bi trebalo da nam bude poznata *pre* svega ostalog. Hegel koncipira svoj sistem mišljenja preko tri horizonta/dela: prvi je *Fenomenologija duha*, delo koje pruža pristup filozofskom sistemu *pre* ispitivanja uma, drugi je *Nauka logike*, koja treba da omogući prikaz samorazvoja kategorija, bez unapred postavljenih pretpostavki, čime se onda omogućava i otelovljenje i dalje kvalifikovanje bilo kojeg prikaza stvarnosti, i konačno – *Filozofija*

⁴⁴ Ibid., str. 23.

⁴⁵ Winfield, R. D., *Hegel and Mind: Rethinking Philosophical Psychology*, Palgrave Macmillan, 2014., str. 4.

prirode, koja treba da rasvetli ideju fizičke realnosti, koju sadrži bilo koja druga realnost. Budući da *Nauka logike* pokazuje na koji način se kategorije mogu odrediti bez upućenosti na bilo šta *dato*, *prekasno je za filozofsku psihologiju da zadrži bilo kakve epistemološke ambicije*⁴⁶. To znači da će pojam uma moći da objasni na koji način realne individue mogu da misle, ostavljajući neodređenim koje od tih misli su *istinite*. Uostalom, Hegel smatra da istina nije sadržaj subjektivnog, već apsolutnog duha, te u kontekstu subjektivnog ni ne postavlja takvo pitanje. Pomenuti put – kojim istinitost misli nije tema razmatranja ujedno znači i da filozofija uma može (i treba) da izbegne da se fokusira na epistemološke osnove i *znanje pre znanja*, što bi bilo nemoguće ukoliko bi se do znanja moglo doći samo preko prethodnog znanja o umu i njegovoj osnovnoj ulozi.

Hegel ističe da *duh* sebe određuje kao istinu *duše* i *svesti*, drugim rečima, da se unutar sfere subjektivnog duha kroz psihologiju prožimaju i sintetišu međusobno različite i suprotstavljene teme filozofske antropologije i fenomenologije. Već je napomenuto kroz koje pojmove on strukturira psihologiju, ali bi trebalo da se istakne da preokretanje fokusa sa onog duševnog na ono duhovno ne znači zanemarivanje tema koje je psihologija do tada tradicionalno ispitivala: na primer, tematizujući pojam *sećanja*, Hegel će ga odrediti kao proces kojim – pounutrašnjavajući „ponajprije zor, inteligencija stavlja *sadržaj osjećaja* u svoju unutrašnjost, u svoj *vlastiti prostor* i u svoje *vlastito vrijeme*“⁴⁷. U tom kontekstu on će se osvrnuti i na takozvane *zakone asocijacije*, koji su bili „od velikog interesa u cvatu empirijske psihologije, koji je istodoban s propadanjem filozofije“⁴⁸, objašnjavajući da niti je reč o idejama koje se asociiraju, niti se može govoriti o zakonima, budući da je na delu „proizvoljnost i slučajnost, dakle suprotnost zakonu“⁴⁹. Takođe, kada je reč o pamćenju, Hegel će istaći da „empirijski podaci ne pomažu da se spozna ono što je pamćenje samo po

⁴⁶ Loc. cit.

⁴⁷ Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, § 452.

⁴⁸ Ibid., str. 386 (Primedba).

⁴⁹ Loc. cit.

sebi. To je jedna od dosad posve zanemarenih i uistinu najtežih tačaka u nauci o duhu da se pri sistematiziranju inteligencije uhvati mjesto i značenje pamćenja i da se shvati njegova organska veza s mišljenjem⁵⁰.

U tom smislu treba razumeti i ostale psihičke procese: nije reč o tome da će Hegelovo preinačenje svrhe psihologije da nas ostavi bez odgovora na pitanja o procesima mišljenja i dolaska do njega, reč je o tome da će ti procesi biti tematizovani pojmovno, a ne analizirani empirijski. Pamćenje *ostaje* predmetom psihologije, ali ne kao empirijski proces kojem svedočimo i čiji tok registrujemo, već kao spoljašnji način i jednostrani momenat egzistencije mišljenja. Na taj način i brojni drugi psihološki pojmovi zapravo tek dobijaju dignitet da budu posmatrani kao nešto duhovno, smisleno i zadato, umesto duševno, besmisleno i dato.

ZAKLJUČAK

Hegelovo razumevanje psihologije kao znanosti koja je zasnovana na pogrešnim osnovama i čiji autentični predmet treba da bude drugačiji treba razumeti ne kao nepopravljivu grešku, nego kao mogućnost koju filozofija i psihologija još uvek nisu izgubile. Ukoliko se pokaže da je konstituisana na pogrešnim osnovama, psihologija ima mogućnost da se usmeri na *prave*, ukoliko se ispostave kao opravdane i/ili nužne. Hegel ne samo da to ne smatra nikakvim gubitkom ili štetom po psihologiju, nego naprotiv, njenim prvim pravim i autentičnim zasnivanjem. Tim procesom psihologija ne prestaje da razmatra ključne pojmove i odnose onoga što je već tradicionalno određeno kao njeno područje, ali te pojmove počinje da razume kao deo duhovno/misaonog procesa, čime se onda „njeno područje“ zapravo obogaćuje pojmovima duha, slobode i volje, dok se pojmovi poput inteligencije, sećanja, pamćenja, opažanja i sl. takođe tematizuju, ali ne kao slučajni i nehotični procesi, već kao momenti na putu samorefleksije duha i njegovog dosezanja do pojma. Predmet psihologije je subjektivni duh, ali psihologija kao znanost jeste pojmovno mišljenje, što predstavlja najviši

⁵⁰ Ibid., str. 398.

momenat apsolutnog duha. Hegelova kritika psihologije je kritika tradicije koja joj je namenila bilo šta manje od toga.

LITERATURA

- Briefe I, (*Briefe I–III*) *Briefe von und an Hegel*, edited by Johannes Hoffmeister, Meiner, Hamburg, 1952–1954.
- Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987.
- Hegel, G. W. F., *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1986.
- Hegel's Philosophical Psychology*, ed. by Herrmann-Sinai, S., Ziglioli, L., Routledge, New York, 2016.
- Liddell, H. G., Scott, R., *A Greek-English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1940.
- Perović, M.A., *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad, 2013.
- Rajković, M., *Problem estetike u filozofiji nemačkog idealizma*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2021.
- Rose, G., *Hegel contra sociology*, Athlone Press, London and Atlantic Highlands, 1995.
- Winfield, R. D., *Hegel and Mind: Rethinking Philosophical Psychology*, Palgrave Macmillan, 2014.
- Zantwijk, T., „Weg des Bildungsbegriffs von Fichte zu Hegel“, Jürgen Stolzenberg und Lars-Thade Ulrichs, *Bildung als Kunst*, u: Fichte, Schiller, Humboldt, Nietzsche, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/New York, 2010.

MARICA RAJKOVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

HEGEL'S UNDERSTANDING OF PSYCHOLOGY

Abstract: The aim of this paper is to present the key characteristics and specifics of Hegel's understanding of psychology. The basic topic and starting point of this entire research is Hegel's concept according to which psychology should not be "a science of the soul", as it has been constituted throughout its history, but "a science of the spirit". This starting point also means a complete reversal of the meaning and goals of psychology, which instead of the emotional side should deal with spiritual phenomena and the spiritual structure of consciousness. In that way, psychological processes and the methodology of their examination get a completely different basis and structure, which could've completely changed the course of the historical development of psychology as an independent discipline. The idea that psychology is a science based on wrong foundations (and that its authentic subject should be different) should be understood not so much as an irreparable mistake, but as a possibility that both philosophy and psychology still have not lost.

Keywords: consciousness, Hegel, psychology, spirit, soul

HEGELS VERSTÄNDNIS DER PSYCHOLOGIE

Abstract: In diesem Aufsatz sollen die Schlüsselcharakteristika und Besonderheiten von Hegels Verständnis der Psychologie aufgezeigt werden. Grundthema und Ausgangspunkt dieser sämtlichen Forschung ist Hegels Auffassung, dass Psychologie keine *Wissenschaft der Seele* sein sollte, wie sie sich durch ihre ganze Geschichte hindurch dargestellt hat, sondern eine *Wissenschaft des Geistes*. Dieser Ausgangspunkt bedeutet auch eine vollständige Umkehrung der Absicht und Ziele der Psychologie, die sich statt mit emotionalen Aspekten vielmehr mit geistigen Phänomenen und der Geistesstruktur des Bewusstseins befassen sollte. Auf diese Weise erhalten psychologische Prozesse und die Methodologie ihrer Untersuchung eine gänzlich andere Grundlage und Struktur, welche den Lauf der historischen Entwicklung der Psychologie als unabhängige Disziplin grundlegend verändert

hätte. Die Vorstellung, dass Psychologie als Wissenschaft auf den falschen Grundannahmen basiert (und ihr eigentliches Fach ein anderes sein sollte), ist weniger als irreparabler Fehler anzusehen, sondern als eine Möglichkeit, die der Philosophie und Psychologie immer noch offen steht.

Schlüsselwörter: Bewusstsein, Hegel, Psychologie, Geist, Seele

Priljeno: 26.2.2022.

Prihvaćeno: 10.5.2022.

